Universiteit Leiden

TERUGKEERDERS UIT JIHADISTISCHE STRIJDGEBIEDEN

Een vergelijking tussen Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het VK en de VS

Edwin Bakker, Jessica Sciarone en Jeanine de Roy van Zuijdewijn

ISGA Report

Terugkeerders uit jihadistische strijdgebieden. Een vergelijking tussen Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het VK en de VS (januari 2017-december 2018)

Edwin Bakker, Jessica Sciarone en Jeanine de Roy van Zuijdewijn

Januari 2019

© 2019, Bakker / Sciarone / De Roy van Zuijdewijn, Universiteit Leiden

Omslagontwerp: Oscar Langley
www.oscarlangley.com

Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever of auteur.

Inhoudsopgave

Lijst met afkortingen 3
Samenvatting 4
1. Inleiding 7
1.1 Termen, methodologie, opdracht 7
1.2 Algemene ontwikkelingen 7
2. Nederlandse uitreizigers 13
2.1 Nederlandse vrouwen en kinderen 15
2.2 Bij terugkeer in Nederland 19
3. Belgische uitreizigers 21
3.1 Belgische vrouwen en kinderen 22
3.2 Bij terugkeer in België 23
4. Deense uitreizigers 25
4.1 Deense vrouwen en kinderen 26
4.2 Bij terugkeer in Denemarken 26
5. Duitse uitreizigers 28
5.1 Duitse vrouwen en kinderen 29
5.2 Bij terugkeer in Duitsland 30
6. Franse uitreizigers 31
6.1 Franse vrouwen en kinderen 32
6.2 Bij terugkeer in Frankrijk 33
7. Britse uitreizigers 35
7.1 Britse vrouwen en kinderen 36
7.2 Bij terugkeer in het Verenigd Koninkrijk 37
8. Amerikaanse uitreizigers 39
8.1 Amerikaanse vrouwen en kinderen 40
8.2 Bij terugkeer in de Verenigde Staten 40
9. Conclusie 42
Bibliografie 46
Over de auteurs 54

Lijst met afkortingen

AIVD	Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
CIA	Central Intelligence Agency
CONTEST	Counter-terrorism strategy
CTA	Center for Terroranalyse
CTED	Counter-Terrorism Committee Executive Directorate
DTN	Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland
FBI	Federal Bureau of Investigation
ICCT	International Centre for Counter-Terrorism
IND	Immigratie- en Naturalisatiedienst
IS	Islamitische Staat
ISCR	International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence
ISGA	Institute of Security and Global Affairs
NCTV	Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid
OCAD	Orgaan voor de Coördinatie en de Analyse van de Dreiging
OM	Openbaar Ministerie
PET	Politiets Efterretningstjeneste (Deense inlichtingen- en veiligheidsdienst)
RAN	Radicalisation Awareness Network
VK	Verenigd Koninkrijk
VPN	Violence Prevention Network
VS	Verenigde Staten (van Amerika)

Samenvatting

Dit onderzoek bouwt voort op de drie eerdere rapportages waarbij de wetgeving en het beleid van zeven landen (Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten) werden geïnventariseerd. In de eerste drie rapportages stonden de volgende drie onderwerpen centraal:

1. De aanpak van jihadisme. Een vergelijking van het beleidsdomein tussen Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het VK en de VS[1];
2. De persoonsgerichte aanpak van Syrië/Irak-gangers. Een vergelijking tussen Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het VK en de VS[2];
3. Een inventarisatie van rechtszaken tegen jihadistische buitenlandse strijders. Een vergelijking tussen Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het VK en de VS[3].

In dit vierde rapport worden ontwikkelingen besproken ten aanzien van het beleid met betrekking tot personen die terugkeren uit jihadistische strijdgebieden, zogeheten 'terugkeerders', voor de periode januari 2017 tot medio december 2018. Bijzondere aandacht wordt geschonken aan de rol van overheden van de zeven landen bij de repatriëring van uitreizigers en de manier waarop zij omgaan met de uitreizigers op het moment van terugkeer.

[1] Wittendorp, Stef, Roel de Bont, Jeanine de Roy van Zuijdewijn en Edwin Bakker (2017a), 'Beleidsdomein aanpak jihadisme. Een vergelijking tussen Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het VK en de VS', *Institute of Security and Global Affairs* (ISGA), Universiteit Leiden.

[2] Wittendorp, Stef, Roel de Bont, Edwin Bakker en Jeanine de Roy van Zuijdewijn (2017b), 'Persoonsgerichte aanpak Syrië/Irak-gangers. Een vergelijking tussen Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het VK en de VS', *Institute of Security and Global Affairs* (ISGA), Universiteit Leiden.

[3] Wittendorp, Stef en Edwin Bakker (2018). 'Inventarisatie rechtszaken tegen jihadistische buitenlandse strijders. Een vergelijking tussen Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het VK en de VS', *Institute of Security and Global Affairs* (ISGA), Universiteit Leiden.

Hierbij wordt specifiek gekeken naar het beleid ten aanzien van vrouwen en kinderen.

De problematiek rond terugkeerders is niet nieuw. De vraag wat te doen met terugkeerders speelde al kort na het vertrek van de eerste Syrië/Irak-gangers. Tot en met 2016 was in de meeste van de zeven onderzochte landen sprake van een beleid waarbij potentiële terugkeerders niet actief werden geholpen om terug te keren naar hun land van herkomst. Ook na 2016 is dit het geval. Een uitzondering hierop is de aanpak van de Verenigde Staten; de Amerikaanse overheid heeft wel een aantal personen geholpen terug te keren en moedigde Europese landen aan dit ook te doen. Een tweede uitzondering is de houding ten opzichte van kinderen; een aantal landen biedt deze specifieke groep wel hulp aan bij de repatriëring of sprak de intentie hiertoe uit.

In een aantal landen zijn na 2016 wetsvoorstellen ingediend en initiatieven ontwikkeld die zich specifiek richtten op de mogelijkheid om vrouwen en kinderen uit Syrië en Irak terug te halen. Actieve steun bij het repatriëren van vrouwen en kinderen blijkt in bijna alle gevallen een juridisch complex en politiek en maatschappelijk beladen vraagstuk. Een van de redenen is het feit dat veel van deze vrouwen en kinderen in vluchtelingenkampen of detentiecentra in Syrië en Irak verblijven. In het geval van Syrië zijn dit veelal kampen van Koerdische strijdgroepen en daarmee niet van een overheid waarmee officiële banden zijn. Een deel van de vrouwen die in Irak verblijven zijn strafrechtelijk vervolgd en veroordeeld en zitten in sommige gevallen een levenslange straf uit. Een aantal van de onderzochte landen bieden voor de kinderen de mogelijkheid van terugkeer aan, mits kan

worden aangetoond dat deze kinderen daadwerkelijk de nationaliteit van het land van herkomst bezitten.
Sinds 2016 zijn een paar honderd jihadisten uit de onderzochte landen daadwerkelijk teruggekeerd naar hun land van herkomst, aanzienlijk minder dan eerst werd verwacht. Eenmaal terug worden vrijwel alle uitreizigers aangehouden voor verhoor en, wanneer er voldoende aanleiding is, gearresteerd en/of vervolgd. Daarnaast is er in bijna alle landen geen verschil in beleid tussen de aanpak van mannen en vrouwen. Duitsland was het enige land dat initieel nog een verschil maakte tussen terugkerende mannen en vrouwen, maar inmiddels is dit beleid gelijk getrokken. Waar eerder de dreiging die in potentie uitgaat van vrouwen en kinderen minder aandacht kreeg, worden ook zij nu, net als de terugkerende mannen, gezien als een mogelijk gevaar voor de veiligheid. Tevens spelen er mogelijk ook verschillende sociaalpsychologische en maatschappelijke kwesties rondom hun (re-)integratie in de Nederlandse maatschappij.

Er lijkt al met al een zoektocht te zijn naar hoe het beste om te gaan met de terugkeer van andere groepen dan enkel de mannelijke strijders, namelijk vrouwen en kinderen. Dit is een lastig vraagstuk en in veel onderzochte landen is de discussie nog niet geëindigd wat hierop het meest toepasselijke, verantwoorde, proportionele én gewenste antwoord is.

1. Inleiding

1.1 Termen, methodologie, opdracht

Dit rapport is een vervolgstudie op voorgaande rapporten in dezelfde serie. Daarom gebruiken we de terminologie zoals gehanteerd in de eerdere rapporten en spreken we bij personen die naar jihadistische strijdgebieden zijn getrokken van 'uitreizigers' en in het geval van personen die weer naar hun land van herkomst gaan van 'terugkeerders': termen zoals onder meer gehanteerd door de AIVD.[4] Daarnaast wordt dezelfde methodologie gehanteerd als in de eerdere onderzoeken.[5] Conform de onderzoeksopdracht wordt in dit vervolgrapport in kaart gebracht hoe sinds het uiteenvallen van het zogenaamde kalifaat het beleid rondom terugkeerders zich heeft ontwikkeld. Dit wordt gedaan voor Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Hierbij wordt specifiek aandacht besteed aan de situatie van vrouwen en kinderen.

1.2 Algemene ontwikkelingen

De ontwikkeling van het fenomeen Syrië/Irak-gangers kent meerdere fases. Grofweg zijn dat de periode van het begin van het uitbreken van de burgeroorlog in Syrië tot aan de opkomst van de organisatie Islamitische Staat (IS)[6] (maart 2011-juni 2014), de periode van het door IS uitgeroepen kalifaat (juni 2014-oktober 2017), en de periode na de val van het zogenaamde kalifaat. Ook de ontwikkeling van het fenomeen terugkeerders kent verschillende fases, namelijk de periode voor de opkomst van IS en het

[4] Zie bijvoorbeeld: website Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, 'Uitreizigers en terugkeerders. Hoeveel Nederlanders zijn uitgereisd naar een jihadistisch strijdgebied?' (geraadpleegd op 10 december 2018).

[5] Zie: Wittendorp et al. 2017b, pp.12-17.

[6] De Nederlandse overheid gebruikt vaak ISIS: Islamitische Staat in Syrië en Irak om het over deze organisatie te hebben, maar wij verkiezen de naam die de organisatie zelf gebruikt.

kalifaat, en de periode daarna. Gesproken kan worden van twee generaties terugkeerders. De eerste generatie keerde vaak al vroeg terug en was ook vaker gedesillusioneerd over wat men in Syrië en Irak aantrof. Zij sloten zich veelal wel aan bij jihadistische groeperingen, maar waren vanwege hun relatief korte verblijf in het jihadistische strijdgebied in mindere mate betrokken bij gewelddadigheden dan de tweede generatie. Deze heeft een veel langere periode in IS-gebied of dat van Al-Qa'ida-gerelateerde groeperingen gezeten en heeft meer gezien (en mogelijk meegedaan) aan gewelddadige praktijken. Hierdoor kunnen deze personen verder gehard zijn en/of trauma's hebben opgelopen. Daarnaast is het mogelijk dat deze personen nog volhardend zijn in hun extremistische ideologie.[7] Dat maakt de tweede generatie terugkeerders een potentieel veel gevaarlijker en problematische groep voor de landen van herkomst. Hierbij dient vermeld te worden dat ook personen behorend tot de eerste generatie terugkeerders een dreiging kunnen vormen, met de aanslagen in Parijs in november 2015 als het meest duidelijke bewijs hiervan.

Dit rapport, dat de periode na 2016 tot eind 2018 beschrijft, zal zich voornamelijk richten op de tweede generatie terugkeerders. In deze periode werd het zelfuitgeroepen kalifaat van Islamitische Staat teruggedrongen en werd er in eerste instantie gevreesd voor een massale terugkeer van uitreizigers naar het land van herkomst. Deze golf van terugkeerders is vooralsnog uitgebleven.[8] Wat betreft de mannelijke jihadisten is dit mogelijk in verband te brengen met de militaire strijd tegen IS en Al-Qa'ida-gerelateerde groeperingen waarbij velen van hen zijn omgekomen.

[7] RAN Manual (juli 2017), 'Responses to returnees: Foreign terrorist fighters and their families', *Radicalisation Awareness Network Centre of Excellence,* p. 20.
[8] Chulov, Martin, Jamie Grierson en Jon Swaine (26 april 2017), 'ISIS Faces exodus of Foreign Fighters as its 'Caliphate' Crumbles', *The Guardian*.

Desondanks zouden er nog duizenden 'foreign fighters' zich in Syrië en Irak bevinden.[9] Zij keren mogelijk niet terug omdat ze de strijd aldaar of in andere jihadistische strijdgebieden prefereren boven terugkeer naar en re-integratie in hun land van herkomst.[10] Bij terugkeer hebben ze bovendien de zekerheid dat ze opgepakt en vervolgd zullen worden voor terroristische misdrijven. Daarnaast is het praktisch onmogelijk om vanuit de laatste IS-pockets naar een buurland van Syrië of Irak te ontsnappen zonder in handen te vallen van het Syrische leger en daarmee verbonden strijdgroepen, Koerdische milities of het Iraakse leger en sjiitische milities.

Tot op heden hebben de onderzochte Europese landen geen actief beleid wat betreft de repatriëring van deze mannen. Hetzelfde geldt voor de vrouwen en in de meeste gevallen ook voor hun kinderen. Een eventueel actief terugkeerbeleid wordt overigens bemoeilijkt doordat het onduidelijk is wie nog in leven is en waar de uitreizigers die nog in Syrië en Irak zijn zich precies bevinden. Een deel van hen is nog aanwezig in het strijdgebied en draagt de idealen van IS nog steeds uit. Anderen zitten in vluchtelingenkampen of detentiecentra in het door Koerden gecontroleerde deel van Syrië en weer een ander deel van de uitreizigers zit in Irak, in de gevangenis of in een kamp.[11] Daarnaast zitten een aantal uitreizigers vast in een van de buurlanden van Syrië en Irak. Dit betekent dat het grootste deel van hen in gebieden zit onder controle van groeperingen of autoriteiten

[9] BBC (14 augustus 2018), 'IS Conflict: Up to 30,000 fighters in Syria and Iraq'.

[10] Voor een overzicht van de verschillende opties voor buitenlandse strijders wat betreft hun toekomst na het beëindigen van het conflict zie: Reed, Alastair, Jeanine de Roy van Zuijdewijn en Edwin Bakker (2015), 'Pathways of Foreign Fighters: Policy Options and Their (Un) Intended Consequences', *International Centre for Counter-Terrorism Policy Brief*.

[11] Renard, Thomas en Rik Coolsaet (Eds.) (2018), 'Returnees: Who are they, why are they (not) coming back and how should we deal with them? Assessing policies on Returning Foreign Terrorist Fighters in Belgium, Germany, and the Netherlands', *Egmont Paper, 101*, pp. 3-18.

waarmee de westerse overheden geen uitleveringsverdrag hebben.[12] Hierdoor bevinden de uitreizigers, hun families en kinderen zich in een juridisch complexe situatie. Ook dit staat een eventueel actief terugkeerbeleid in de weg.

In de periode voor 2016 werden mannelijke terugkeerders als een mogelijk gevaar gezien voor het land van herkomst. Veelgenoemd zijn de volgende vier mogelijk gevaren zoals benoemd door de *United Nations Security Council Counter-Terrorism Committee Executive Directorate*:

1.1. Het uitvoeren van een terroristische aanslag;
1.2. Het plannen en dirigeren van een terroristische aanslag;
1.3. Het verplaatsen van terroristen om ergens anders een cel op te richten;
1.4. Het radicaliseren en rekruteren van nieuwe jihadisten.[13]

In de periode na 2016 worden deze veiligheidsrisico's ook voor vrouwen en deels ook voor kinderen gezien. Hierdoor is het al dan niet terughalen van hen niet alleen een maatschappelijk en politiek beladen vraagstuk, maar ook een veiligheidsvraagstuk. Voor de kinderen geldt dat zij geïndoctrineerd zijn met het jihadistische gedachtegoed via onderwijs, militaire trainingskampen (voor jongens vanaf negen jaar) en via hun directe omgeving.[14] De effecten daarvan zullen mogelijk nog jaren voelbaar blijven. Daarmee kunnen deze kinderen na terugkeer en bij re-integratie in de samenleving een negatief effect hebben op hun leeftijdsgenoten, of in het ergste geval, aanslagen

[12] Renard en Coolsaet 2018, pp. 3-18.
[13] CTED Trends Report (maart 2018), 'The Challenge of Returning and Relocating Foreign Terrorist Fighters: Research Perspectives', *UN Security Council Counter-Terrorism Committee Executive Directorate,* p. 7.
[14] Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid en Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (april 2017), 'Minderjarigen bij ISIS – een publicatie van de NCTV en de AIVD', p. 3.

plegen.[15] Hierbij moet wel opgemerkt worden dat meerdere kinderpsychologen aangegeven hebben dat het veiligheidsrisico dat jonge kinderen vormen in hun ogen zeer beperkt is.[16]

Overigens bestaan bovenstaande dreigingen ook voor het land waar de uitreizigers zich op dit moment bevinden. Zelfs in het geval van gevangenschap bestaat er voor deze landen een risico doordat landen van herkomst 'hun' uitreizigers niet actief repatriëren. Zo zouden er een aantal westerse vrouwen die in Koerdische kampen gevangen zaten, zijn teruggestuurd naar IS-gebieden in ruil voor het vrijlaten van door IS gevangengenomen Koerdische strijders.[17] Dit kan ertoe leiden dat deze vrouwen, en zeker ook hun kinderen, verder radicaliseren en in de toekomst een nog groter gevaar vormen voor hun directe omgeving en de samenleving waarin zij terugkeren. Dit maakt dat het vraagstuk rondom terughalen van uitreizigers een afweging met zich meebrengt tussen korte- en langetermijnrisico's.

In de voorgaande rapporten over terugkeerders werd al geconstateerd dat een toenemend aantal van hen bij terugkeer direct staande gehouden wordt voor verhoor en velen van hen uiteindelijk ook werden vervolgd. In de periode tot en met 2016 gold dat in mindere mate voor vrouwen. Tegenwoordig wordt dat onderscheid niet meer gemaakt.

Hieronder zullen per land de ontwikkelingen worden besproken ten aanzien van het beleid met betrekking tot personen die terugkeren uit jihadistische

[15] Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (april 2018), 'Een perspectief op de transformatie van ISIS na de val van het 'kalifaat' – Voortgezette rollen en veranderende dreigingen', p. 14.
[16] NOS (29 oktober 2018), 'Als we IS-kinderen nu weghalen, maken ze nog kans op een normale jeugd'.
[17] NOS (9 augustus 2018), 'Koerden stuurden Nederlandse vrouwen terug naar IS'.

strijdgebieden voor de periode januari 2017 tot medio december 2018. Bijzondere aandacht wordt geschonken aan de repatriëring van uitreizigers en de manier waarop landen omgaan met de uitreizigers op het moment van terugkeer. Hierbij wordt specifiek gekeken naar het beleid ten aanzien van vrouwen en kinderen.

2. Nederlandse uitreizigers

Volgens het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland van september 2018 (DTN 48) zijn er sinds het uitbreken van de burgeroorlog in Syrië ruim driehonderd personen vanuit Nederland naar Syrië en Irak vertrokken. Van deze uitreizigers zijn er 80 gesneuveld en 55 teruggekeerd.[18] Het aantal terugkeerders is in Nederland relatief veel lager dan bijvoorbeeld in het Verenigd Koninkrijk en Denemarken waar bijna de helft van de uitreizigers medio 2018 teruggekeerd was.[19] Er verblijven nog 140 personen met jihadistische intenties in Syrië en Irak. Daarnaast zijn er nog circa 35 personen die niet meer in het strijdgebied verblijven, maar (nog) niet beschouwd kunnen worden als terugkeerders. Deze personen bevinden zich bijvoorbeeld in vluchtelingenkampen of zijn elders in de regio. Ten slotte bevinden er zich minstens 175 minderjarigen met een Nederlandse link. Dit betekent dat zij een of twee ouders hebben met de Nederlandse nationaliteit of ouders die langere tijd in Nederland hebben gewoond. Minder dan een derde van de minderjarigen is door een of beide ouders meegenomen naar het strijdgebied, ruim twee derde is daar geboren en is jonger dan vier jaar.[20]

De huidige aanpak omtrent de terugkeer van uitgereisde personen blijft vergelijkbaar met de aanpak in 2016. Dit betekent dat zij recht hebben op consulaire bijstand mits zij op eigen kracht een ambassade of consulaat kunnen bereiken. In dat geval kan hij of zij begeleid worden naar Nederland door de Koninklijke Marechaussee.[21] Personen die terug willen keren

[18] Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (september 2018), 'Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 48'.
[19] European Parliamentary Research Service, European Parliament (mei 2018), 'The return of Foreign Fighters to EU soil - Ex-post evaluation', p. 33.
[20] AIVD z.d.
[21] Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (15 februari 2017), 'Aanpak terugkeerders'.

worden niet actief geholpen om Syrië en Irak te verlaten.[22] In december 2018 stuurde de minister van Justitie en Veiligheid een brief aan de Tweede Kamer om nogmaals uit te leggen waarom het kabinet "niet actief inzet" op het terughalen van uitreizigers en hun minderjarige kinderen.[23] Bijgaand stuurde de minister een analyse opgesteld door de NCTV van de veiligheidsimplicaties van het wel of niet terughalen van uitreizigers en minderjarige kinderen.[24] Uit deze analyse blijkt dat de NCTV aan beide beleidskeuzes aanzienlijke (potentiële) veiligheidsrisico's verbonden ziet. De Nederlandse overheid tracht wel personen die op eigen houtje jihadistische strijdgebieden proberen te verlaten zo vroeg mogelijk te signaleren waardoor een eventuele dreiging kan worden beperkt. Hierbij is internationale samenwerking vaak van groot belang.

Hiervan was sprake bij de terugkeer van Reda N. en Oussama A. Beide personen sloten zich in eerste instantie aan bij IS, maar liepen later over naar het Vrije Syrische Leger. Vanuit het noorden van Syrië probeerden zij hulp te krijgen van de Nederlandse overheid om terug te keren naar Nederland. Conform het beleid bleef actieve hulp uit en besloten zij illegaal de grens met Turkije over te steken om een Nederlands consulaat of ambassade te bereiken. Zij werden echter door de Turken gearresteerd en vervolgens veroordeeld voor lidmaatschap aan een terroristische organisatie. Hiervoor kregen ze zes jaar celstraf.[25] De twee gingen tegen de uitspraak in beroep en mogen de uitkomst in vrijheid in Nederland afwachten. Bij hun terugkeer in juli 2018, die werd vertraagd vanwege het niet meer hebben van

[22] NCTV februari 2017.
[23] Grapperhaus, Ferdinand, B.J. en Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (6 december 2018), 'Veiligheidsimplicaties wel of niet terughalen van uitreizigers en minderjarige kinderen uit kampen in Syrië – analyse NCTV'.
[24] Grapperhaus en NCTV 2018.
[25] Groen, Janny (26 juni 2018), 'In Turkije veroordeelde Syriëgangers Reda N. en Oussama A. terug naar Nederland', *Volkskrant*.

Nederlandse reisdocumenten, werden zij begeleid door de Koninklijke Marechaussee. Na aankomst op Schiphol werden ze direct door de politie aangehouden, onder meer op basis van een internationaal arrestatiebevel dat tegen hen was uitgevaardigd en een in Nederland nog lopend strafrechtelijk onderzoek.[26]

Gezien het 'ne bis in idem' principe, waarbij personen niet twee keer voor hetzelfde feit vervolgd mogen worden, dient het OM met additionele strafbare feiten te komen om hen langer te kunnen vasthouden en ook in Nederland veroordeeld te krijgen. In oktober 2018 bleek in een voorbereidende zitting van de rechtbank in Utrecht dat de beide mannen onder meer worden verdacht van deelname aan een terroristische organisatie, het voorbereiden en bevorderen van terroristische activiteiten en het ronselen voor de jihad in Syrië, Irak, Turkije en Nederland. Oussama A werd tevens vervolgd voor een oorlogsmisdrijf.[27]

2.1 Nederlandse vrouwen en kinderen

Op dit moment verblijven zoals eerder aangegeven minstens 175 minderjarigen met een Nederlandse link in Syrië en Irak.[28] De terugkeer van deze kinderen, die vaak via een van hun ouders voor de Nederlandse nationaliteit in aanmerking kunnen komen, wordt bemoeilijkt door het feit dat de meesten van hen in kampen zitten in gebieden die gecontroleerd worden door de Koerden of worden vastgehouden door de Iraakse autoriteiten. In een recente AIVD-publicatie werd speciale aandacht besteed aan de plek en de rol van deze minderjarigen binnen IS. Hierbij werd

[26] Groen 2018.
[27] Volkskrant (15 oktober 2018), 'Openbaar Ministerie vervolgt voor het eerst Syriëganger voor oorlogsmisdrijf'.
[28] AIVD z.d.

duidelijk dat minderjarigen al op jonge leeftijd blootgesteld worden aan propaganda en beelden van de strijd binnen IS.[29] Meisjes en jongens vervullen verschillende rollen, waarbij meisjes worden voorbereid op huishoudelijke en ondersteunende taken, terwijl jongens fysieke training krijgen op school. Ook kunnen zij worden ingezet in de gewapende strijd.[30]

Door de beelden die zij te zien krijgen, de training die zowel meisjes als jongens ontvangen, en de ervaringen die zij opdoen in een oorlogsomgeving kunnen de minderjarigen getraumatiseerd, geradicaliseerd of geïndoctrineerd zijn. Dit betekent dat bij een eventuele terugkeer naar Nederland hun re-integratie geen gemakkelijk zaak zal zijn.

Echter, het terugkeren zelf blijkt al bijzonder lastig. Zoals eerder vermeld verblijven veel van deze kinderen in vluchtelingenkampen of detentiecentra in Syrië of Irak. De Nederlandse overheid heeft op verscheidene momenten aangegeven dat er geen mogelijkheden zijn om de kinderen op te halen en naar Nederland te brengen. Als verklaring wordt hiervoor het ontbreken van officiële diplomatieke banden met de lokale overheid in de regio's aangegeven, en het feit dat Nederland geen overheidspersoneel in levensgevaarlijke situaties wil brengen door hen uit te zenden naar Syrië. Een verder obstakel bij repatriëring van deze kinderen is het feit dat deze minderjarigen gelet op hun trainingen, ervaringen en radicalisering een potentieel gevaar vormen voor de Nederlandse samenleving. Wel geeft de overheid aan dat wanneer moeders en kinderen op eigen kracht een Nederlandse diplomatieke post kunnen bereiken, ze naar Nederland zullen worden begeleid.

[29] NCTV en AIVD 2017, p. 9.
[30] NCTV en AIVD 2017, pp. 12-13

Op deze passieve houding kwam kritiek, onder meer van de Kinderombudsman. Deze stelt dat het beleid om alleen personen te helpen die het zelf lukt om naar een consulaat of ambassade te reizen in feite onmogelijk is omdat de moeders en kinderen vast zitten in kampen en opvangcentra.[31] De Kinderombudsman meent dat de Nederlandse staat de verantwoordelijkheid heeft de kinderen die in de Koerdische kampen zitten te beschermen en actief uit de kampen op te halen. Dit standpunt is gebaseerd op het Verdrag van de Rechten van het Kind, dat onder andere stelt dat een overheid de taak heeft om kinderen te beschermen als ouders hiertoe niet in staat zijn. In het geval de Nederlandse staat zelfstandig niet in staat is de kinderen naar Nederland terug te geleiden, dient internationale samenwerking te worden gezocht om terugkeer van kinderen te realiseren, aldus de Kinderombudsman.[32] Tevens stelt de Kinderombudsman dat het actief terughalen van kinderen ook vanuit het perspectief van de nationale veiligheid raadzaam is omdat zij zo korter worden blootgesteld aan "de mogelijk schadelijke opvoedideologie" en daarmee ook het risico op "mogelijke toekomstige ontwrichtende handelingen" verkleind wordt.[33] De minister van Justitie en Veiligheid onderschrijft in juni 2018 als reactie op het pleidooi van de Ombudsman dat de kinderen in de eerste plaats als slachtoffers van de keuzes van hun ouders gezien moeten worden.[34] De potentiële negatieve veiligheidsimplicaties van het terughalen wegen voor de Nederlandse overheid echter zwaarder.

[31] De Kinderombudsman (2018), 'Position paper: Nederlandse kinderen in kampen in Syrië: De overheid moet zijn verantwoordelijkheid nemen deze kinderen te beschermen'.
[32] De Kinderombudsman 2018, p. 1.
[33] De Kinderombudsman 2018.
[34] Tweede Kamer der Staten-Generaal (28 juni 2018), 'Terrorismebestrijding - Brief van de Minister van Justitie en Veiligheid aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal', kamerstuk 29754, nr. 461.

Het blijkt voor moeders en hun kinderen in de praktijk inderdaad bijzonder moeilijk om naar Nederland terug te keren. In de gevallen waarin dit wel lukt, worden de vrouwen bij aankomst aangehouden en waar mogelijk vervolgd. In de praktijk betekent dit tevens dat de kinderen van de moeder worden gescheiden en elders worden ondergebracht. Dit gebeurde bijvoorbeeld in de zaak van Laura H., die in november 2017 veroordeeld werd tot 24 maanden cel.[35]

Wel werd in februari 2018 door de rechtbank bepaald dat de Nederlandse autoriteiten ervoor zorg moesten dragen dat een vrouw die zich op dat moment in een vluchtelingenkamp in het door Koerden beheerste deel van Syrië bevond en die verdacht werd van deelname aan een terroristische organisatie, aan Nederland zou worden uitgeleverd.[36] Hiermee kreeg het OM, dat de zaak had aangespannen, een 'bevel tot gevangenneming' dat door de Nederlandse overheid zou zijn overgebracht aan vertegenwoordigers van de Syrische Koerden die het kamp beheren waar deze vrouw in zat. Dit bevel geldt inmiddels voor drie vrouwen.[37] Dit heeft echter niet geleid tot uitlevering aan Nederlandse autoriteiten. De Koerdische leiders ter plaatse hebben aangegeven de vrouwen graag te zien vertrekken. Ze meldden ook dat ze geen aanhoudingsbevelen uit Nederland hebben ontvangen. Met de rechtelijke uitspraak kwam ook geen verandering in de officiële houding van de Nederlandse overheid. In een interview aan NRC Handelsblad gaf een woordvoerder van het ministerie van Justitie en Veiligheid aan dat het beleid op dit punt hetzelfde blijft: „Nederland haalt geen Syriëgangers op."[38] Uit

[35] Bahara, Hassan (13 november 2017), 'Syriëgangster Laura H. veroordeeld tot 24 maanden cel', *Volkskrant.*
[36] Rechtbank Rotterdam (20 februari 2018), ECLI:NL:RBROT:2018:2821.
[37] Rueb, Thomas, Mark Lievisse Adriaanse, Floris van Straaten en Kees Versteegh (4 juli 2018), 'Keren de jihadisten nu echt terug? *NRC.*
[38] Ibid.

bovenstaande casus blijkt dat de beleidslijn van de Nederlandse overheid soms haaks staat op juridische kaders waar diezelfde overheid aan gehouden wordt, bijvoorbeeld het recht om aanwezig te zijn bij het eigen proces.

2.2 Bij terugkeer in Nederland

Wanneer zowel mannen en vrouwen op een of andere manier toch terugkeren naar Nederland, worden zij bij aankomst direct aangehouden. Volgens de brochure 'Aanpak terugkeerders', uitgegeven door de NCTV, wordt iedere terugkeerder aangehouden voor verhoor en vervolgd op basis van het strafrechtelijk onderzoek.[39] Daarnaast wordt van iedere terugkeerder een inschatting van de dreiging gemaakt en is de terugkeerder onderwerp van gesprek in het zogeheten casusoverleg. Tijdens het casusoverleg worden de interventies bepaald die de dreiging die van een terugkeerder uit kan gaan zoveel mogelijk zouden moeten verminderen, waaronder strafrechtelijke vervolging, een gebiedsverbod, een zorgtraject of een de-radicaliseringstraject. De veroordeelde terugkeerders en andere jihadisten zitten op een speciale terrorismeafdeling in Vught of Rotterdam (De Schie). Dit beleid gold in 2016 en geldt anno 2018 nog steeds. Specifiek voor kinderen geldt dat de Raad voor Kinderbescherming in juli 2017 opdracht van de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en Justitie en Veiligheid kreeg om een terugkeerplan voor kinderen te maken, waarbij onder andere gekeken wordt naar opvang van kinderen van wie de ouders waarschijnlijk vervolgd zullen worden indien zij terugkeren naar Nederland.[40]

[39] NCTV februari 2017.
[40] Kamerman, Sheila (25 januari 2018), "Als er ook kinderen uit IS-gebied terugkeren", *NRC.*

Het juridisch kader is begin 2017 drastisch gewijzigd in de vorm van het Besluit verkrijging en verlies Nederlanderschap.[41] Dit maakt het mogelijk voor de Minister van Justitie en Veiligheid om zonder voorafgaande strafrechtelijke veroordeling het Nederlanderschap in te trekken van personen die zich in het buitenland aansluiten bij een groepering die voorkomt op een lijst met terroristische organisaties. Dit kan alleen bij personen met een dubbele nationaliteit. Na het intrekken van het Nederlanderschap wordt deze persoon ook tot ongewenst vreemdeling verklaard. Waar uitreizigers niet de Nederlandse nationaliteit hebben, kan de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) het verblijfsrecht beëindigen en een inreisverbod of een ongewenstverklaring opleggen.[42] Hierdoor wordt het voor de jihadist onmogelijk om legaal terug te keren naar Nederland.[43] Van deze maatregel is tot op heden vijf keer gebruik gemaakt.[44] Naast het intrekken van het Nederlanderschap is het ook mogelijk personen bij verstek te veroordelen voor deelname aan een terroristische organisatie. Dit is in een aantal gevallen gebeurd waarbij het overigens onduidelijk is of de meesten van hen überhaupt nog in leven zijn.[45] In sommige gevallen deed de rechtbank ook een bevel tot gevangenneming. Van de personen die bij verstek veroordeeld zijn is echter nog niemand gearresteerd en uitgeleverd aan Nederland of zelfstandig teruggekeerd.

[41] Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden (28 februari 2017), jaargang 2017, *67*.
[42] Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (9 november 2015), 'Vierde voortgangsrapportage Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme deel 1', bijlage 1, p. 3.
[43] Eerste Kamer der Staten Generaal (z.d.), 'Intrekken Nederlanderschap in het belang van de nationale veiligheid'.
[44] Van Oostvoorn, Sophie (13 september 2017), 'Nederlanderschap vier jihadisten ingetrokken', *NRC.*
[45] De Zeeuw, Huib (5 juli 2018), 'Jihadist bij verstek veroordeeld tot zes jaar cel', *NRC*; zie ook: Rueb, Thomas (5 juli 2018), 'Record: dertien jihadisten Rotterdam voor rechter – bij verstek', *NRC.*

3. Belgische uitreizigers

Van alle Europese landen heeft België per capita het hoogste aantal uitreizigers. Volgens het Orgaan voor de Coördinatie en de Analyse van de Dreiging (OCAD) kent het land ongeveer vijfhonderd uitreizigers en meer dan honderd potentiële uitreizigers.[46] Van de 498 uitreizigers, hebben er 413 daadwerkelijk Syrië of Irak bereikt, waarbij het overgebleven deel onderweg aangehouden is. De afgelopen jaren zijn 125 uitreizigers teruggekeerd, waarmee er officieel nog 288 uitreizigers in de strijdgebieden verblijven. Het is onduidelijk of dit getal daadwerkelijk de situatie goed weergeeft, aangezien een deel van deze personen mogelijk omgekomen is in de strijd.[47] In 2017 keerden slechts vijf volwassenen (waarvan vier vrouwen) en acht kinderen (onder de twaalf jaar) terug.[48] De verdeling over de seksen van het totaal aantal uitreizigers is niet nader gespecificeerd. Van de terugkeerders is dit wel bekend: een vijfde van hen is vrouw. [49]

Het huidige Belgische beleid ten aanzien van uitreizigers is vrijwel hetzelfde als het beleid dat werd beschreven in de vorige situatieschets van dit onderzoeksproject.[50] Uit verschillende bronnen en documenten blijkt dat de Belgische overheid tot op heden geen actieve steun heeft verleend of van plan is te gaan verlenen aan (voormalig) jihadstrijders of vrouwen die willen terugkeren. Hiermee lijkt het officiële Belgische standpunt dan ook op het Nederlandse standpunt.

[46] European Parliamentary Research Service 2018, p. 32.
[47] Renard en Coolsaet (Eds.) 2018, pp. 19-20.
[48] European Parliamentary Research Service 2018, p. 32.
[49] Renard en Coolsaet (Eds.) 2018, pp. 19-20.
[50] Wittendorp et al. 2017b, p. 73.

Actieve repatriëring wordt niet uitgevoerd door de Belgische overheid. Wel blijkt uit niet-officiële rapporten dat Belgische inlichtingenofficieren aanwezig zijn in Syrië om op die manier de locatie, intentie en achtergrond van de Belgische uitreizigers in kaart te brengen.[51] Het terughalen wordt overigens bemoeilijkt door het feit dat er geen uitleveringsverdragen zijn met Irak of Syrië, wat een formele uitlevering van gedagvaarde of (bij verstek) veroordeelde personen onmogelijk maakt.[52] De Belgische overheid heeft wel geprobeerd afspraken over uitlevering te maken met Turkije dat vaak het transitieland voor uitreizigers is. Deze afspraken zijn tot op heden nog niet geeffectueerd.[53]

3.1 Belgische vrouwen en kinderen

Op dit moment verblijven naar schatting 137 Belgische kinderen in Syrië, een opvallend lager relatief aantal dan het geschatte aantal Nederlandse kinderen, waarvan ongeveer 75 procent daar geboren is.[54] Eind 2017 werd in de Belgische ministerraad besloten dat kinderen jonger dan tien jaar automatisch een laissez-passer krijgen om terug te keren. Dit geldt niet voor hun ouders. Via DNA-onderzoek zou moeten worden bewezen dat deze kinderen inderdaad Belgisch zijn. Naar schatting zouden 87 kinderen in aanmerking komen voor deze regeling.[55] De implementatie hiervan lijkt niet eenvoudig. Tot op heden zijn er geen voorbeelden bekend van gevallen waarin deze mogelijkheid op papier ook daadwerkelijk heeft geleid tot de terugkeer van kinderen.

[51] Renard, Thomas en Rik Coolsaet, "From the Kingdom to the Caliphate and Back: Returnees in Belgium", in: Renard en Coolsaet (Eds.) 2018, p. 28.
[52] Renard en Coolsaet (Eds.) 2018, pp. 28-29.
[54] Renard en Coolsaet (Eds.) 2018, p. 19.
[55] Nieuwsblad (22 december 2017), 'Jonge kinderen Belgische ISIS-Strijders krijgen automatisch terugkeerrecht, ouders niet'.

Hetzelfde geldt voor twee vrouwen die in maart 2018 bij verstek veroordeeld werden tot vijf jaar cel en zesduizend euro boete. De Belgische rechtbank vaardigde een bevel tot onmiddellijke aanhouding uit.[56] Zoals eerder aangegeven belemmert het feit dat er geen uitleveringsverdragen met Syrië en Irak zijn de daadwerkelijke uitvoering van dit bevel. De genoemde vrouwen willen zelf terug naar België. De twee menen dat de Belgische overheid niet genoeg doet om hun vijf kinderen in veiligheid te brengen en te repatriëren naar België.[57] Ze klaagden de Belgische overheid aan, maar de Brusselse rechtbank die de zaak in behandeling nam oordeelde in juli 2018 dat België "wellicht de morele plicht [heeft] om zich het lot van de minderjarige kinderen van Syriëstrijders in vluchtelingenkampen in de oorlogszones aan te trekken, maar de morele plicht lijkt juridisch niet afdwingbaar te zijn bij gebrek aan rechtsmacht van de Belgische staat in die vluchtelingenkampen."[58]

3.2 Bij terugkeer in België

Bij aankomst in België worden de terugkerende uitreizigers meteen aangehouden en ondervraagd door de Belgische inlichtingendiensten. Voor deze personen geldt dat zij in zogeheten preventieve detentie zitten. Deze vorm van detentie is niet nieuw in België, maar de criteria zijn verruimd, waardoor ook terugkerende uitreizigers op deze manier vastgehouden kunnen worden. Een preventieve detentie kan langere tijd duren indien aangetoond kan worden dat deze personen een aantoonbaar gevaar vormen voor de Belgische veiligheid.[59] In januari 2018 zaten 44 teruggekeerde uitreizigers in preventieve detentie. Dit betekent dat twee-derde van de 125

[56] Nieuwsblad (23 juli 2018), 'Vlaamse ISIS-vrouwen die met Vranckx spraken veroordeeld tot vijf jaar'.
[57] Nieuwsblad (28 mei 2018), 'Twee Belgische ISIS-bruiden slepen minister van Justitite Geens voor de rechter'.
[58] De Standaard (19 juli 2018), 'België hoeft kinderen IS-strijders niet te repatriëren.'
[59] Renard en Coolsaet (Eds.) 2018, p. 29.

terugkeerders op vrije voeten is. Een deel van hen heeft zijn of haar straf inmiddels uitgezeten en bij een ander deel was er sprake van een gebrek aan bewijs dat een veroordeling in de weg stond.[60] De terugkeerders worden vastgehouden in één van de gevangenissen van het land, tussen de 'normale gevangenispopulatie'.[61] Hierin wijkt het Belgische beleid af van dat in Nederland waar terugkeerders op een speciaal beveiligde afdeling worden geplaatst.

Net als in Nederland is het in België sinds 2015 mogelijk de nationaliteit van uitreizigers in te trekken. Dit gebeurde bij Enis S. die veroordeeld werd voor het opzetten van een terroristische cel en het pogen van het plegen van een aanslag. Hij zal na het uitzitten van zijn straf uitgezet worden naar Servië. Ook in België is deze stap net als in Nederland alleen mogelijk wanneer er sprake is van een dubbele nationaliteit.[62] Anders dan in Nederland is het niet de minister van Justitie die hierover beslist, maar loopt deze zogeheten vervallenverklaring van de Belgische nationaliteit via de rechter.[63]

[60] Renard en Coolsaet (Eds.) 2018, p. 30.
[61] Ibid.
[62] De Standaard (14 juni 2018), 'Rechter ontneemt veroordeelde terrorist nationaliteit'.
[63] Agentschap Integratie en Inburgering (17 september 2015), 'Vervallenverklaring Belgische nationaliteit na terroristisch misdrijf uitgebreid'.

4. Deense uitreizigers

Sinds de zomer van 2012 zijn in totaal ongeveer 150 personen uit Denemarken vertrokken om zich aan te sluiten bij jihadistische groeperingen in onder andere Syrië en Irak. De Deense overheid geeft aan dat dit aantal wellicht hoger ligt.[64] Het overgrote deel van deze personen is man. Slechts ongeveer twintig vrouwen zijn sinds 2012 naar Syrië en Irak gereisd. Bijna de helft van de uitreizigers is inmiddels teruggekeerd naar Denemarken.[65] Een aantal van de uitgereisde vrouwen hebben daar kinderen gekregen, terwijl een ander deel hun kinderen heeft meegenomen. De Deense overheid geeft in tegenstelling tot andere onderzochte landen geen schatting van het aantal kinderen.[66]

De huidige situatie in Denenmarken rondom uitreizigers is amper veranderd in vergelijking met die in 2016. Naast het feit dat er op lokaal niveau wel geprobeerd wordt teruggekeerde uitreizigers te laten re-integreren in de samenleving, wordt er door de nationale overheid niet actief gerepatrieerd.[67] Het zogeheten 'Aarhus-model' wordt nog steeds gehanteerd bij teruggekeerde Syriëgangers en gebruikt om radicalisering tegen te gaan.[68] Dit geldt overigens enkel voor teruggekeerde personen die niet vervolgd zijn.[69]

[64] PET en Center for Terroranalyse (7 februari 2017), 'Assessment of the terror threat to Denmark – summary', p. 5.
[65] European Parliamentary Research Service 2018, p. 32.
[66] Kronberg Jensen, Kaare (23 juni 2018), 'Børn af danske IS-krigere har krav på at komme til Danmark', *Jyllands-Posten.*
[67] Wittendorp et al. 2017b, p. 74.
[68] Reed, Alastair en Johanna Pohl (14 juli 2017), 'Tackling the surge of returning foreign fighters', *NATO Review.*
[69] Van der Heide, Liesbeth en Jip Geenen (2017), 'Children of the Caliphate: Young IS Returnees and the Reintegration Challenge', *International Centre for Counter-Terrorism*, p. 10.

4.1 Deense vrouwen en kinderen

Net als in België en Nederland wordt Denemarken geconfronteerd met het vraagstuk wat te doen met vrouwen en kinderen die nog in Syrië en Irak verblijven waarvan een deel naar het land van herkomst wil terugkeren. Het gaat wel om veel kleinere aantallen. Een deel van hen zit vast in vluchtelingenkampen in Syrië. Net als in Nederland hebben de kinderen van Deense ouders de Deense nationaliteit, ook als zij in het zelfuitgeroepen kalifaat geboren zijn.

Er zijn mediaberichten die spreken van onderhandelingen tussen de Deense overheid en lokale instanties over de terugkeer van vrouwen en kinderen, maar er zijn tot nu toe nog geen concrete gevallen bekend.[70] Er is ook geen officieel terugkeerbeleid. Wel gaan er net als in de andere onderzochte landen steeds meer stemmen op om kinderen van Deense ouders die in Syrië of Irak zijn geboren, terug te halen. Tegelijkertijd is er bezorgdheid over de mogelijke dreiging die van deze kinderen uit kan gaan: zij kunnen immers de ideeën van hun ouders over hebben genomen.[71]

4.2 Bij terugkeer in Denemarken

In 2016 werden in een nationaal actieplan voor het voorkomen en tegengaan van extremisme en radicalisering maatregelen aangekondigd met betrekking tot terugkerende uitreizigers. Sindsdien zijn de straffen voor het zich aansluiten bij een terroristische organisatie verhoogd en is het verboden om naar bepaalde Syrische gebieden te reizen zonder daar toestemming van de overheid voor te hebben gekregen.[72] Daarnaast is, zoals eerder besproken, het Aarhus-model nog steeds een belangrijke leidraad voor het te voeren

[70] Hubbard, Ben (4 juli 2018), 'Wives and Children of ISIS: Warehoused in Syria, Unwanted Back Home', *New York Times*.
[71] Hubbard 2018.
[72] Regeringen (2016), 'Preventing and countering extremism and radicalization - national action plan', p. 19.

beleid. Volgens dit model wordt gebruik gemaakt van zo veel mogelijk actoren, zowel op lokaal als nationaal niveau, om radicalisering tegen te gaan. Deze methode wordt ook gebruikt bij geradicaliseerde terugkeerders die niet veroordeeld zijn en geen gevangenisstraf hebben gekregen.[73] Op strafrechtelijk gebied is het in Denemarken tevens mogelijk paspoorten af te nemen. De paspoorten kunnen worden afgenomen van personen die op het punt staan uit te reizen. Daarnaast kan de verblijfsvergunning van immigranten worden afgenomen.[74] Het is mogelijk deze maatregel op te leggen in combinatie met een gevangenisstraf, zoals gebeurde bij Anis L., een Deens staatsburger tevens in het bezit van de Algerijnse nationaliteit. Deze persoon kreeg vijf jaar gevangenisstraf voor het uitreizen naar Syrië en aansluiting bij IS en zijn paspoort werd ingetrokken.[75] Het intrekken van de Deense nationaliteit is mogelijk voor personen met een dubbele nationaliteit die voor terrorisme veroordeeld zijn. Dit gebeurde voor het eerst in maart 2017 toen een terugkeerder, Enes Ciftci, werd veroordeeld voor het aansluiten bij IS. Na het uitzitten van zijn zesjarige gevangenisstraf in Denemarken zal hij uitgezet worden naar Turkije.[76]

[73] Reed en Pohl 2017; Crouch, David en Jon Henley (23 februari 2015), 'A way home for jihadis: Denmark's radical approach to Islamic Extremism', *The Guardian.*
[74] Reed en Pohl 2017; Crouch en Henley 2015.
[75] The Local Denmark (13 december 2017), 'Danish man loses passport for fighting ISIS'.
[76] European Parliamentary Research Service 2018, p. 83.

5. Duitse uitreizigers

Volgens schattingen zijn 960 personen vanuit Duitsland in de afgelopen jaren naar Syrië en Irak uitgereisd om zich aan te sluiten bij jihadistische groeperingen.[77] Van dit aantal is ongeveer een derde teruggekeerd. Een deel van de uitreizigers, ongeveer 150 Duitsers, zijn gesneuveld in de strijd.[78] Het overgrote deel van hen is man. Uit een studie naar 784 personen die zijn uitgereisd, bleek 79 procent man te zijn.[79] Het is onduidelijk hoeveel Duitse vrouwen en kinderen op dit moment in (kampen in) Syrië en Irak verkeren. Het aantal kinderen werd begin 2018 geschat op iets meer dan 100.[80]

Sinds 2016 is het beleid in Duitsland ten aanzien van terugkeerders op een aantal punten veranderd. De afgelopen twee jaar kreeg de thematiek rond personen die in het geheim of openlijk (willen) terugkeren meer aandacht van de media en politiek. Waar in 2016 nauwelijks werd gesproken over hulp aan uitreizigers die terug willen keren, lijkt het er nu op dat de Duitse overheid een meer actieve rol op zich neemt. In 2016 was er een geval waarbij de overheid hulp leek te hebben geboden bij de repatriëring van een Duitse ingezetene, Ali R.[81] Eind 2018 werd consulaire hulp geboden bij de terugkeer en de rechtszaken die dienen tegen Duitse ingezetenen in het buitenland.[82] Naast Duitse diplomaten zijn vertegenwoordigers van de Duitse buitenlandse inlichtingendienst en van het Bundeskriminalamt in de

[77] Heinke, Daniel H. en Jan Raudszus, "Germany's Returning Foreign Fighters and What to Do About Them", in: Renard en Coolsaet (Eds.) 2018, p. 42.
[78] Isitman, Elif (8 januari 2018), 'Duitsland zet zich schrap voor de komst van kinderen uit het 'Kalifaat'', *Elsevier weekblad.*
[79] Thomas Renard en Rik Coolsaet (Eds.) 2018, p. 42.
[80] Siebold, Sabine en Andrea Shalal (8 januari 2018), 'Germany expects return of over 100 children of Islamist fighters', *Reuters.*
[81] Wittendorp et al. 2017b, p. 74.
[82] Tagesschau (18 juli 2017), 'Deutsche IS-Anhängerinnen festgenommen'.

regio om informatie in te winnen en (vrouwelijke) uitreizigers te horen.[83] Ondanks de contacten en het bieden van hulp is het aantal terugkerende mannen, vrouwen en kinderen tot op heden lager dan de overheid had voorzien.[84]

Duitsland is een van de weinige landen waar vervolging *in absentia* niet mogelijk is en waar er geen juridische middelen zijn om de nationaliteit van uitreizigers of terugkeerders in te trekken.[85] Hierdoor heeft Duitsland de meest terughoudende juridische aanpak van de onderzochte landen.

5.1 Duitse vrouwen en kinderen

De Duitse overheid probeert ook de kinderen van in Irak gevangengenomen uitreizigers bij te staan.[86] Op dit moment wordt in Duitsland een debat gevoerd over het gevaar dat deze kinderen vormen als ze zouden terugkeren gelet op hun mogelijke radicalisering. Het idee dat er een potentieel gevaar uitgaat van deze kinderen wordt gevoed door het feit dat drie van de vijf jihadistische aanslagen in Duitsland in 2016 uitgevoerd werden door minderjarigen. Ook werd een 12-jarige jongen gearresteerd nadat hij een bom probeerde te laten ontploffen op een kerstmarkt.[87] Daarnaast hebben deze minderjarigen, volgens het *Violence Prevention Network* (VPN) bestaande uit Duitse experts, problemen met de integratie in Duitsland. Het feit dat ze als geradicaliseerde terroristen worden gezien helpt daar volgens het VPN niet bij.[88] Tegen deze achtergrond is het voor de overheid lastig om tot beleid te komen dat aan de ene kant hulp wil bieden aan kinderen die er

[83] Renard en Coolsaet (Eds.) 2018, p. 49.
[84] Ibid.
[85] European Parliamentary Research Service 2018, p. 41.
[86] Isitman 2018.
[87] Hall, Allan (1 februari 2018), ''Brainwashed' returning Isis women and children pose 'massive danger' says spy chief', *Express.*
[88] Deutsche Welle (9 januari 2018), 'Children of 'Islamic State' struggle to integrate in Germany'.

zelf niet voor hebben gekozen om in Syrië en Irak te zijn en aan de andere kant hen ook moet zien en benaderen als een potentiële dreiging. Het huidige beleid ten aanzien van de kinderen is dan ook niet eenduidig te noemen.[89] Het 'probleem' is overigens beperkt. Tot op heden zijn ongeveer tien kinderen teruggekeerd waarvan bewezen kon worden dat zij inderdaad Duits zijn.[90]

5.2 Bij terugkeer in Duitsland

Bij terugkeer in Duitsland worden de terugkeerders in principe aangehouden.[91] Het beleid rond terugkeer is slechts op een aantal punten anders dan in 2016, waaronder rond het plannen en voorbereiden van terroristische handelingen. De nieuwe wetgeving maakt het mogelijk om onderzoeken te starten naar personen en groepen met mogelijke banden met terroristische organisaties of het faciliteren van dergelijke organisaties met financiële middelen of propaganda.[92] Een andere grote verandering die werd ingevoerd is het feit dat nu zowel naar mannen als vrouwen een crimineel onderzoek wordt ingesteld. Voorheen werd dit alleen naar mannelijke terugkeerders gedaan.[93] Vrouwen worden nu ook gezien als een mogelijke bedreiging voor de nationale veiligheid. Over het algemeen zijn de straffen niet erg lang; er wordt vooral ingezet op het re-integreren van de terugkerende uitreizigers waarbij deradicaliseringsprogramma's een belangrijke rol spelen.[94]

[89] Ibid.
[90] Deutsche Welle (27 april 2018), 'Two Islamic State wives return to Germany with their children'.
[91] Moldenhauer, Gerwin, 'Rückkehrerinnen und Rückkehrer aus der Perspektive der Strafjustiz', in: Kärgel, Jana (Ed.) (16 november 2017), 'Sie haben keinen Plan B', *Bundeszentrale für politische Bildung.*
[92] Renard en Coolsaet (Eds.) 2018, p. 50.
[93] Ibid.
[94] Ibid.

6. Franse uitreizigers

Het aantal Franse uitreizigers werd medio 2018 op bijna tweeduizend geschat, waarvan ongeveer een zesde, ruim driehonderd, vrouw is.[95] Begin 2018 waren slechts 225 van de uitreizigers teruggekeerd, waarmee Frankrijk een terugkeerratio van slechts 12% heeft, een van de laagste van de onderzochte landen.[96] In 2017 verbleven er naar schatting 460 Franse kinderen in Irak of Syrië. Deze kinderen zijn daar geboren of kwamen met hun ouders mee. [97] Alle terugkeerders staan onder surveillance; volgens Franse media zaten 260 van hen in 2017 in voorarrest en overige terugkeerders moesten zich regelmatig melden bij de Franse autoriteiten.[98]

In 2016 waren er aanwijzingen dat Frankrijk landgenoten uit Syrië en Irak terughaalde. Dit werd echter niet officieel bevestigd door de Franse overheid.[99] Ook in 2018 is het beleid ten aanzien van deze personen nog steeds niet duidelijk. Naast het bieden van hulp bij terugkeer aan bepaalde individuen voert Frankrijk tevens een actief beleid om IS-strijders in het algemeen op het slagveld uit te schakelen. Hierbij komen ook Franse uitreizigers om het leven. Een gevolg dat door meerdere Franse officials niet als onwenselijk wordt beschouwd.[100] De Franse inlichtingendiensten hebben bovendien informatie en inlichtingen omtrent de verblijfplaatsen van Franse uitreizigers doorgespeeld aan de Iraakse autoriteiten en het Iraakse leger, zodat de Franse uitreizigers door hen uitgeschakeld konden worden.[101] Frankrijk ziet de mannelijke uitreizigers liever sneuvelen dan terugkeren. De

[95] European Parliamentary Research Service 2018, p. 32.
[96] European Parliamentary Research Service 2018, p. 33.
[97] France 24 (11 oktober 2017), 'In numbers: French Jihadists fighters and their families in Iraq and Syria'.
[98] Ibid.
[99] Wittendorp et al. 2017b, p. 76.
[100] The Local France (18 oktober 2017), 'Wanted dead, not alive: France's approach to French Jihadists'.
[101] El-Ghobashy, Tamer, Maria Abi-Habib en Benoit Faucon (29 mei 2017), 'France's special forces hunt French militants fighting for Islamic State', *The Wall Street Journal.*

houding ten aanzien van kinderen is daarentegen fundamenteel anders. De Franse overheid heeft aangegeven dat zij zich welwillend wil opstellen jegens kinderen.

6.1 Franse vrouwen en kinderen

In februari 2018 waren er naar schatting 68 kinderen uit Syrië en Irak teruggekeerd, waarvan er slechts drie ouder waren dan tien jaar.[102] De Franse overheid heeft, zoals bovenstaand omschreven, aangegeven geen hulp te bieden bij repatriëring van volwassenen, maar wel ten aanzien van kinderen.[103] Frankrijk heeft hiermee een veel actiever terugkeerbeleid dan de andere onderzochte landen. In oktober 2018 werd er aangekondigd dat de autoriteiten over zouden gaan naar een "actieve fase van evaluatie om te zien hoe minderjarigen teruggehaald kunnen worden".[104] Volgen Franse media werden in december 2017 al drie Franse kinderen teruggehaald uit Irak waar zij met hun moeder vastzaten. De moeder, die veroordeeld was tot levenslang, bleef met het jongste kind in Irak vastzitten.[105] De Franse autoriteiten volgen hierbij dus een beleid waarin kinderen van hun ouders gescheiden worden. Volwassenen kunnen niet op (openlijke) overheidshulp rekenen.[106]

In de afgelopen jaren zijn meerdere gevallen bekend van terugkerende kinderen waarbij de overheid daadwerkelijk hulp lijkt te hebben geboden.[107] Deze kinderen worden, op het moment van terugkeer, goed in de gaten

[102] European Parliamentary Research Service 2018, p. 35.
[103] Chulov, Martin en Nadia al-Faour (22 mei 2018), ''They deserve no mercy': Iraq deals briskly with accused 'women of Isis'', *The Guardian.*
[104] Osborne, Samuel (24 oktober 2018), 'France to repatriate children of jihadi fighters from Syria: first minors could be returned by the end of the year', *The Independent*.
[105] Ibid.
[106] Chulov en al-Faour 2018.
[107] Williamson, Lucy (5 augustus 2018), 'What does the future hold for France's IS-Children?', *BBC.*

gehouden door psychiaters, maatschappelijk werkers en vertegenwoordigers van veiligheidsinstanties. De Franse overheid ziet deze kinderen weliswaar voornamelijk als slachtoffer van de keuze van hun ouders, maar tevens als een potentieel gevaar.[108]

Naast de reeds teruggekeerde kinderen zitten er ook veertig tot vijftig moeders en kinderen in vluchtelingenkampen in gebieden onder Koerdische controle. De Koerdische autoriteiten wil deze moeders en kinderen graag naar huis sturen. Dit wordt echter bemoeilijkt doordat de Franse overheid geen hulp biedt bij de repatriëring en bovendien graag ziet dat de uitreizigers in Syrië en Irak worden veroordeeld.[109] Een bekend geval van een veroordeling in Irak is dat van een 28-jarige Franse vrouw die door een Iraakse rechter veroordeeld werd tot een levenslange gevangenisstraf.[110] In het geval van Franse vrouwen in Syrië is dit niet mogelijk omdat de Koerdische autoriteiten niet de middelen noch de autoriteit hebben om deze vrouwen te vervolgen. Met name deze categorie Franse vrouwen en kinderen zitten in een juridische schemerzone.[111]

6.2 Bij terugkeer in Frankrijk

Terugkeerders worden bij aankomst direct aangehouden en ondervraagd door de inlichtingendiensten om vervolgens over te worden gedragen aan een specifiek voor terrorismezaken bevoegde tak van de rechterlijke macht.[112] Sinds 2012 is het mogelijk een Franse burger te vervolgen en veroordelen voor een terroristisch misdrijf begaan in het buitenland.[113] Een

[108] Williamson 2018.
[109] Ibid.
[110] Chulov en al-Faour 2018.
[111] Williamson 2018.
[112] France Diplomatie (z.d.), 'France's International Action Against Terrorism'.
[113] Ibid.

deel van de terugkeerders is op basis van deze of andere wetgeving veroordeeld tot een gevangenisstraf; een ander deel is onder huisarrest geplaatst.[114] De veroordeelde terugkeerders worden in de gevangenis in een afzonderlijke vleugel gezet. Op deze wijze hoopt de overheid de verspreiding van extremistisch gedachtengoed in gevangenissen tegen te gaan.[115]

[114] France 24 2017.
[115] Nossiter, Adam (23 februari 2018), 'France Toughens Stance in Combating Radicals in Prisons and Schools', *New York Times*.

7. Britse uitreizigers

In totaal zijn er ongeveer 850 personen uitgereisd vanuit het Verenigd Koninkrijk. Van deze personen zijn er ongeveer 145 vrouw en 50 minderjarig. Meer dan de helft van hen is teruggekeerd naar het Verenigd Koninkrijk; waaronder slechts twee vrouwen en vier kinderen.[116] Volgens de CONTEST-strategie die de Britse regering in juni 2018 in vernieuwde vorm presenteerde, gaat het echter om meer dan 900 uitreizigers waarvan ongeveer twintig procent overleden en veertig procent teruggekeerd is.[117] Daarnaast zijn er volgens de autoriteiten sinds 2015 ongeveer honderd kinderen gestopt zodat ze, meestal gedwongen of meegenomen door familieleden, niet konden uitreizen naar Syrië of Irak.[118]

In de afgelopen jaren heeft de Britse overheid meerdere keren aangegeven dat zij liever zien dat de uitreizigers overlijden in het strijdgebied dan naar het Verenigd Koninkrijk terugkeren.[119] Het land is tevens een van de weinige landen, naast de Verenigde Staten, dat daartoe *targeted killings* uitvoert. Hierbij zijn een aantal Britse onderdanen omgekomen; zo werd in 2015 een luchtaanval uitgevoerd op een bekende Britse IS-ronselaar, Reyaad K.[120] Een aantal van de Britse uitreizigers die nu nog in Syrië en Irak zitten, wordt vastgehouden in vluchtelingenkampen en detentiecentra in Syrië en Irak. De Britse overheid ziet hen liever daar dan in eigen land en biedt geen hulp bij de repatriëring van uitreizigers. Wetgeving staat het toe stappen te ondernemen om hen de Britse nationaliteit af te nemen. Dit gebeurt meestal

[116] Cook, Joana en Gina Vale (23 juli 2018), 'From Daesh to 'Diaspora': Tracing the Women and Minors of Islamic State', *The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence*, p. 17.
[117] HM Government (juni 2018), 'CONTEST: The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism', p. 49.
[118] HM Government 2018, p. 31.
[119] Ibid.
[120] Wittendorp et al. 2017b, p. 77; MacAskill, Ewen (20 december 2017), 'May Defends use of drones to kill British terrorists overseas', *The Guardian.*

voor personen met een dubbele nationaliteit. Sinds 2014 geldt dit ook voor personen met enkel de Britse nationaliteit als zij deze door naturalisatie verkregen hebben en de Home Secretary redelijke gronden heeft om te verwachten dat deze persoon een andere nationaliteit kan verkrijgen.[121] Personen van wie de Britse nationaliteit is ontnomen hoeven ook niet meer berecht te worden in het Verenigd Koninkrijk.[122] Daarnaast werd het door de introductie van de Counter-Terrorism and Security Act in 2015 mogelijk om zogenaamde "Temporary Exclusion Orders" uit te vaardigen waardoor Britse staatsburgers niet zonder begeleiding van autoriteiten kunnen terugkeren naar het Verenigd Koninkrijk.[123] In mei 2017 gaf Home Secretary Amber Rudd aan dat dit middel, destijds beschreven als cruciaal onderdeel van de Britse contraterrorismestrategie, slechts één keer gebruikt was.[124] Ondanks de *targeted killings* en de maatregelen gericht op het ontmoedigen of onmogelijk maken van terugkeer is het VK het westerse land met de meeste terugkeerders, zowel in relatieve als absolute aantallen. De Britse regering geeft echter aan dat de meeste van de terugkeerders al in de beginperiode van het conflict zijn teruggekomen en dat een significant deel van hen niet meer als dreiging gezien wordt. Bij het zeer kleine aantal terugkeerders in afgelopen jaren gaat het vooral om vrouwen en kinderen.[125]

7.1 Britse vrouwen en kinderen

Volgens een ICSR-rapport over vrouwen en kinderen in het kalifaat zijn er van de ongeveer tweehonderd Britse vrouwen en kinderen slechts twee vrouwen en vier minderjarigen teruggekeerd naar het Verenigd

[121] McGuinness, Terry, Melanie Gower, 'Deprivation of British citizenship and withdrawal of passport facilities', House of Commons, Briefing Paper No. 06820 (9 juni 2017), p. 3.
[122] The Guardian (30 juli 2017), 'UK 'has stripped 150 jihadists and criminals of citizenship '".
[123] HM Government 2018, p. 50.
[124] Hamilton, Fiona (29 mei 2017), 'Power to ban UK jihadis has been used just once, Rudd confirms', *The Times*.
[125] HM Government 2018, p. 51.

Koninkrijk.[126] Zij en de vrouwen en kinderen die zich nog in Syrië en Irak bevinden, worden gezien als een potentieel gevaar voor de veiligheid voor het land van herkomst.[127] De angst dat minderjarigen geïndoctrineerd en getraumatiseerd kunnen zijn werd gevoed toen bleek dat één van de teruggekeerde minderjarigen: een tweejarig jongetje, een verhoogde interesse toonde in geweren en het neerschieten van mensen.[128] Volgens de Britse CONTEST-strategie werken de Home Office en het Department of Education samen met lokale autoriteiten en externe organisaties om ervoor te zorgen dat er genoeg ondersteuning is voor families die terugkeren.[129] Hoe dit in de praktijk precies gaat en in hoeverre er plannen bestaan voor kinderen die nog in Syrië en Irak zijn, is niet duidelijk.

7.2 Bij terugkeer in het Verenigd Koninkrijk

Net als in de eerdere onderzochte periode en de andere landen landen wordt in het VK geprobeerd uitreizigers bij terugkeer strafrechtelijk te vervolgen. Van de 425 terugkeerders is het echter onduidelijk hoeveel daadwerkelijk veroordeeld zijn of (tevens) in de gaten worden gehouden. De Britse overheden geven deze cijfers niet vrij.[130] Het is dan ook onduidelijk hoeveel terugkeerders op dit moment op vrije voeten zijn dan wel vastzitten of andere vrijheidsbeperkende maatregelen zijn opgelegd. Wel is duidelijk dat de Britse overheid per veroordeelde uitreiziger bekijkt of deze op een speciale afdeling moet worden opgesloten of juist niet.[131] Het lijkt er dan ook op dat alle terugkeerders onderwerp van onderzoek zijn geweest. Uit de contraterrorismestrategie van 2018 bleek echter wel dat het merendeel van

[126] Cook en Vale 2018, p. 17.
[127] Zie bijvoorbeeld: Cook en Vale 2018.
[128] Gadher, Dipesh (25 maart 2018), 'Generation Jihad: The British children brutalized by terror', *The Times*.
[129] HM Government 2018, p. 51.
[130] Barrett, Richard (oktober 2017), 'Beyond the Caliphate: Foreign Fighters and the threat of returnees', *The Soufan Center*.
[131] European Parliamentary Research Service 2018, p. 46.

de terugkeerders, met name degenen die al eerder terugkwamen, “niet langer gezien worden als een nationale veiligheidskwestie”.[132] Aangezien de Britse autoriteiten ook aangeven dat er de afgelopen jaren slechts heel weinig mensen zijn teruggekeerd uit Syrië en Irak, lijken er weinig grote ontwikkelingen te zijn geweest als het gaat om de aanpak van terugkeerders vergeleken met de jaren daarvoor.

[132] HM Government 2018, p. 49.

8. Amerikaanse uitreizigers

In totaal zijn er ongeveer driehonderd Amerikanen die hebben geprobeerd zich aan te sluiten bij IS.[133] In een rapport van de Soufan Group dat uitkwam in oktober 2017 werd het aantal Amerikanen dat daadwerkelijk was uitgereisd geschat op 129, waarvan er zeven uit IS-gebied teruggekeerd waren.[134] In het eerder genoemde ICSR-rapport werd het aantal Amerikaanse terugkeerders medio 2018 een stuk hoger, namelijk op veertig geschat. De Amerikaanse autoriteiten geven geen cijfers vrij waaruit kan afgeleid worden welke aantallen kloppen, maar duidelijk is dat het om een veel lager aantal uitreizigers en terugkeerders gaat dan in de andere onderzochte landen.[135] De overgrote meerderheid van de uitreizigers is man. In een onderzoek naar 64 Amerikaanse uitreizigers bleek iets meer dan tien procent vrouw te zijn. Bekend is dat een aantal van deze en andere Amerikaanse vrouwen in Syrië en Irak bevallen zijn en een aantal Amerikaanse gezinnen naar IS-gebied vertrokken zijn.[136] Het ICSR-rapport schat het aantal vrouwelijk Amerikaanse uitreizigers op 38 en kinderen op 12.[137]

Zoals ook al in de eerdere ISGA-rapporten in deze reeks is aangegeven, is de Amerikaanse aanpak voornamelijk een strafrechtelijke aanpak. In totaal zijn er 135 Amerikanen door hun eigen overheid aangeklaagd voor terrorisme, waarvan er 77 medio 2017 veroordeeld waren. Het veroordelingspercentage met betrekking tot materiële steun aan IS, is zelfs honderd procent.[138]

[133] Meleagrou-Hitchens, Alexander, Seamus Hughes en Bennet Clifford (februari 2018), 'The Travelers: American Jihadists in Syria and Iraq', *The George Washington University*, p. 5.
[134] Barrett 2017, p. 17.
[135] Ibid.
[136] Meleagrou-Hitchens et al. 2018, p. 16.
[137] Cook en Vale 2018, p. 18.
[138] Meleagrou-Hitchens et al. 2018, p. 8.

8.1 Amerikaanse vrouwen en kinderen

Er is weinig informatie bekend over de exacte aantallen vrouwen en kinderen. Zo is het niet bekend of er bij de terugkeerders ook daadwerkelijk vrouwen en kinderen zitten en wat het beleid is. In algemene zin weten we dat een deel van de terugkeerders hulp heeft gehad van de Amerikaanse overheid. In een eerder rapport in deze reeks werd het geval van Eric H. genoemd die na meerdere ondervragingen door de FBI en CIA via Turkije terugkeerde naar de Verenigde Staten.[139] De Amerikaanse overheid was daar open over en is zelfs openlijk voorstander van het actief terughalen van Amerikaanse uitreizigers in kampen in Syrië en Irak in het algemeen. Bovendien hebben een aantal Amerikaanse officials aangegeven dat ze van de Europese landen verwachten dat zij de eigen uitreizigers laten terugkeren opdat ze niet meer naar het slagveld terugkeren of naar elders reizen.[140] Het effect van deze oproep lijkt gering. Vooralsnog is de VS het enige van de zeven onderzochte landen dat terugkeer in de afgelopen jaren actief ondersteunde.

8.2 Bij terugkeer in de Verenigde Staten

Door de geografische ligging en strenge grenscontroles is het voor terugkeerders vrijwel onmogelijk om ongezien de Verenigde Staten binnen te komen. Onderzoekers schrijven dan ook dat er geen (publiek bekende) aanwijzingen zijn dat terugkeerders zonder medeweten van de autoriteiten het land opnieuw zijn binnengekomen.[141] Van twaalf personen die naar Amerika terugkeerden zijn negen van hen direct aangehouden bij terugkomst. Van de andere drie besloot één niet lang in de Verenigde Staten te blijven maar opnieuw uit te reizen naar Syrië waar hij vervolgens een

[139] Wittendorp et al. 2017b, p. 78.
[140] France 24 (12 februari 2018), 'US to push for repatriation of foreign fighters in Syria'.
[141] Meleagrou-Hitchens et al. 2018, p. 75.

zelfmoordaanslag pleegde.[142] Volgens Amerikaanse onderzoekers kan het beleid rondom terugkeerders in de Verenigde Staten het beste als ad hoc beschreven worden en is er geen strategisch gecoördineerd beleid. Ook geven zij aan dat het te sterk leunt op een strafrechtelijke aanpak waarbij zeer lange gevangenisstraffen als algemene oplossing gebruikt worden.[143]

Een publiekelijk bekend geval van een vrouwelijke terugkeerder met kinderen is Tania Georgelas. De van oorsprong Britse vrouw vertrok in 2013 met haar Amerikaanse man en drie kinderen naar Syrië om zich aan te sluiten bij een jihadistische groepering. Toen de kinderen ziek werden besloot Tania, na een maand al, haar man te verlaten en met haar kinderen terug te gaan naar de Verenigde Staten. Ze werd bij terugkeer ondervraagd door de veiligheidsdiensten maar werd kort daarna vrijgelaten.[144] Haar man, Yahya (John) verkreeg uiteindelijk een belangrijke positie binnen IS maar Tania zegt het jihadistisch gedachtegoed volledig afgezworen te hebben.[145]

[142] National Public Radio (5 februari 2018), 'Americans in ISIS: some 300 tried to join, 12 have returned to U.S.'
[143] Meleagrou-Hitchens et al. 2018, p. 81.
[144] Ensor, Josie (6 november 2017), 'British wife of senior American ISIL fighter says racism I UK radicalised her', *The Telegraph.*
[145] Wood, Graeme (maart 2017), 'The American Climbing the Ranks of ISIS, *The Atlantic*.

9. Conclusie

In de onderzoeksperiode 2016-2018 is het beleid ten aanzien van terugkeerders uit jihadistische strijdgebieden niet wezenlijk veranderd. De beleidslijn is in de onderzochte landen nog dezelfde: meerderjarige uitreizigers worden bij terugkeer vervolgd en er wordt geen actieve hulp geboden aan personen die willen terugkeren. De enige uitzondering op dit laatste was en is het beleid van de Verenigde Staten en, als het gaat om kinderen, Frankrijk. In een aantal van de zes Europese landen uit dit onderzoek zijn er individuele casussen waarbij toch sprake lijkt te zijn van een vorm van steun bij de terugkeer, met name door de Franse en Duitse autoriteiten.

De terughoudendheid van overheden op hulp te bieden bij de repatriëring van eigen onderdanen of ingezetenen is deels te verklaren doordat terugkeerders een mogelijke bedreiging van de veiligheid vormen. Dit geldt niet alleen voor de mannen, maar ook voor vrouwen en zelfs kinderen. Een andere factor die actieve hulp bij terugkeer van uitreizigers in de weg staat, zijn de beperkte mogelijkheden tot uitlevering. De meeste uitreizigers bevinden zich in landen waarmee de onderzochte landen geen uitleveringsverdrag hebben of gebieden die beheerst worden door milities waarmee wel kan worden gepraat maar die geen juridische status hebben. Veel uitreizigers bevinden zich zodoende in een juridisch bijzonder complexe situatie. Wel lijken er in Irak meer juridische mogelijkheden te zijn dan in Syrië gelet op de diplomatieke en politieke relatie tussen Nederland en Damascus en gelet op het feit dat grote delen van Syrië niet onder controle van Damascus zijn. Daarnaast lijkt er bij veel landen weerstand te zijn tegen het idee om eigen burgers die zich moedwillig hebben aangesloten bij een terroristische organisatie actief en openlijk te

assisteren bij terugkeer. Het vraagstuk rondom terugkeer is daarmee naast juridisch en praktisch complex ook nog eens politiek en maatschappelijk zeer beladen. In de afgelopen jaren hebben er in een aantal landen ingrijpende veranderingen in het juridisch kader plaatsgevonden. Al in eerdere perioden werden meerderjarige uitreizigers bij terugkeer strafrechtelijk vervolgd en in de meeste gevallen direct aangehouden. Dit is in de periode 2016-2018 ook veel vaker gaan gelden voor vrouwen. De mogelijkheden om uitreizigers te vervolgen en aan te houden zijn in de afgelopen jaren verruimd. In een aantal landen is de wetgeving aangepast opdat terugkeerders zowel voor meer zaken bestraft kunnen worden, als zwaarder kunnen worden gestraft. Het intrekken van de nationaliteit is hier het meest duidelijke voorbeeld van.

Ten aanzien van kinderen voeren de meeste onderzochte landen een actiever beleid dan voorheen. Het lijkt erop dat er in de loop van 2018 langzaamaan meer ruimte is ontstaan voor een actiever terugkeerbeleid. Meerdere landen geven aan de terugkeer van minderjarigen actief te willen bevorderen, overigens ondanks het groeiende besef dat de re-integratie van deze kinderen lastig is en dat zij tevens een veiligheidsrisico kunnen vormen. In de praktijk blijkt het echter bijzonder lastig kinderen naar het land van herkomst terug te halen. Zelfs Duitsland, dat van alle Europese landen het meest actief is met het bieden van hulp aan vrouwen en kinderen, moet constateren dat het aantal daadwerkelijk teruggekeerde personen bijzonder gering is. Ook in Nederland, Denemarken en het Verenigd Koninkrijk is het aantal vrouwen en kinderen dat is teruggekeerd gering.

In het algemeen is het aantal terugkeerders de afgelopen jaren relatief laag geweest. Verwachtingen dat honderden zo niet duizenden uitreizigers na de

val van het door Islamitische Staat uitgeroepen kalifaat terug zouden keren naar hun land van herkomst (met welke intentie dan ook) zijn niet bewaarheid. Een verklaring hiervoor zijn niet alleen bovengenoemde praktische barrières of de terughoudende opstelling van de meeste overheden, maar tevens het simpele feit dat veel uitreizigers in de strijd zijn omgekomen. Daarnaast zijn er ook uitreizigers die niet willen terugkeren omdat ze niet in een niet-islamitisch land willen wonen, of omdat ze nog altijd gemotiveerd zijn deel te blijven nemen aan de jihadistische strijd.

De opmaat naar de huidige onderzoeksperiode waren de jaren waarin veel landen hun beleidsinstrumentarium en juridische kaders aangepast en veelal uitgebreid hadden om te reageren op de mannelijke uitreizigers (vanaf 2014 tot 2017). Met name na de herovering van Mosoel door het Iraakse leger in de zomer van 2017 wilden landen voorbereid zijn op de (verwachte grote aantallen) terugkeerders van wie het meestal duidelijk is dat zij deelgenomen hebben aan de gewapende strijd.

De periode 2017-2018 kenmerkt zich door wat een zoektocht lijkt te zijn naar hoe het beste om te gaan met de terugkeer van andere groepen: vrouwen en kinderen. Voor vrouwen is de strafrechtelijke aanpak, net als bij mannen, in vrijwel alle landen leidend geworden. Voor kinderen geldt dit niet: het merendeel is daar geboren of niet uit vrije wil naar Syrië of Irak vertrokken. Zij worden hiervoor niet verantwoordelijk gehouden, laat staan dat ze de leeftijd van juridische aansprakelijkheid al bereikt zouden hebben. Naast het juridische vraagstuk spelen bij kinderen ook mogelijke veiligheidsrisico's en sociaalpsychologische en maatschappelijke problemen een rol. Het gaat om kinderen die opgegroeid zijn in oorlogsgebieden, mogelijk geïndoctrineerd zijn met gewelddadig gedachtegoed, trauma's opgelopen kunnen hebben en

mogelijk van hun ouders gescheiden zijn omdat deze overleden zijn of vastzitten. In veel van de onderzochte landen is de zoektocht naar hoe het beste om te gaan met de terugkeer van vrouwen en kinderen nog gaande.

Bibliografie

Agentschap Integratie en Inburgering (17 september 2015), 'Vervallenverklaring Belgische nationaliteit na terroristisch misdrijf uitgebreid', http://www.agii.be/nieuws/vervallenverklaring-belgische-nationaliteit-na-terroristisch-misdrijf-uitgebreid.

Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (z.d.), 'Uitreizigers en terugkeerders. Hoeveel Nederlanders zijn uitgereisd naar een jihadistisch strijdgebied?', https://www.aivd.nl/onderwerpen/terrorisme/dreiging/uitreizigers-terugkeerders-en-thuisblijvers (geraadpleegd op 10 december 2018).

Bahara, Hassan (13 november 2017), 'Syriëgangster Laura H. veroordeeld tot 24 maanden cel', *Volkskrant*, https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/syriegangster-laura-h-veroordeeld-tot-24-maanden-cel~b4468fba/.

Barrett, Richard (oktober 2017), 'Beyond the Caliphate: Foreign Fighters and the threat of returnees', *The Soufan Center*, http://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/11/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017-v3.pdf.

BBC (14 augustus 2018), 'IS Conflict: Up to 30,000 fighters in Syria and Iraq – UN'', https://www.bbc.com/news/world-middle-east-45181501.

CTED Trends Report (maart 2018), 'The Challenge of Returning and Relocating Foreign Terrorist Fighters: Research Perspectives', *UN Security Council Counter-Terrorism Committee Executive Directorate*, https://www.un.org/sc/ctc/wp-content/uploads/2018/04/CTED-Trends-Report-March-2018.pdf.

Chulov, Martin, Jamie Grierson en Jon Swaine (26 april 2017), 'ISIS Faces exodus of Foreign Fighters as its 'Caliphate' Crumbles', *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2017/apr/26/isis-exodus-foreign-fighters-caliphate-crumbles.

Chulov, Martin en Nadia al-Faour (22 mei 2018), ''They deserve no mercy': Iraq deals briskly with accused 'women of Isis'', *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2018/may/22/they-deserve-no-mercy-iraq-deals-briskly-with-accused-women-of-isis.

Cook, Joana en Gina Vale (23 juli 2018), 'From Daesh to 'Diaspora': Tracing the Women and Minors of Islamic State', *The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence*, https://icsr.info/wp-content/uploads/2018/07/ICSR-Report-From-Daesh-to-%E2%80%98Diaspora%E2%80%99-Tracing-the-Women-and-Minors-of-Islamic-State.pdf.

Crouch, David en Jon Henley (23 februari 2015), 'A way home for jihadis: Denmark's radical approach to Islamic Extremism', *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2015/feb/23/home-jihadi-denmark-radical-islamic-extremism-aarhus-model-scandinavia.

De Kinderombudsman (2018), 'Position paper: Nederlandse kinderen in kampen in Syrië: De overheid moet zijn verantwoordelijkheid nemen deze kinderen te beschermen', https://www.dekinderombudsman.nl/ul/cms/fck-uploaded/Positionpaperkindereninkampeninsyri.pdf.

De Standaard (14 juni 2018), 'Rechter ontneemt veroordeelde terrorist nationaliteit', http://www.standaard.be/cnt/dmf20180614_03561686.

De Standaard (19 juli 2018), 'België hoeft kinderen IS-strijders niet te repatriëren', http://www.standaard.be/cnt/dmf20180719_03623578.

Deutsche Welle (9 januari 2018), 'Children of 'Islamic State' struggle to integrate in Germany', https://www.dw.com/en/children-of-islamic-state-struggle-to-integrate-in-germany/a-42087012.

Deutsche Welle (27 april 2018), 'Two Islamic State wives return to Germany with their children', https://www.dw.com/en/two-islamic-state-wives-return-to-germany-with-their-children/a-43569720.

De Zeeuw, Huib (5 juli 2018), 'Jihadist bij verstek veroordeeld tot zes jaar cel', *NRC*, https://www.nrc.nl/nieuws/2018/04/04/jihadist-bij-verstek-veroordeeld-tot-zes-jaar-cel-a1598134/.

Eerste Kamer der Staten Generaal (z.d.), 'Intrekken Nederlanderschap in het belang van de nationale veiligheid', 34.356 (R2064), https://www.eerstekamer.nl/wetsvoorstel/34356_intrekken_nederlanderschap?start_docList=50#p3 (geraadpleegd op 15 juli 2018).

El-Ghobashy, Tamer, Maria Abi-Habib en Benoit Faucon (29 mei 2017), 'France's special forces hunt French militants fighting for Islamic State', *The Wall Street Journal*, https://www.wsj.com/articles/frances-special-forces-hunt-french-militants-fighting-for-islamic-state-1496090116.

Ensor, Josie (6 november 2017), 'British wife of senior American ISIL fighter says racism in UK radicalised her', *The Telegraph*, https://www.telegraph.co.uk/news/2017/11/06/british-wife-senior-american-isil-fighter-says-racism-uk-radicalised/.

European Parliamentary Research Service, European Parliament (mei 2018), 'The return of Foreign Fighters to EU soil - Ex-post evaluation', http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/621811/EPRS_STU(2018)621811_EN.pdf.

France Diplomatie (z.d.), 'France's International Action Against Terrorism', https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/defence-security/terrorism/ (geraadpleegd op 8 augustus 2018).

France 24 (11 oktober 2017), ‘In numbers: French Jihadists fighters and their families in Iraq and Syria’, http://www.france24.com/en/20171110-france-numbers-returning-french-jihadist-fighters-families-women-iraq-syria-molins.
France 24 (12 februari 2018), ‘US to push for repatriation of foreign fighters in Syria’,http://www.france24.com/en/20180212-us-push-repatriation-foreign-fighters-syria.
Gadher, Dipesh (25 maart 2018), ‘Generation Jihad: The British children brutalized by terror’, *The Times*, https://www.thetimes.co.uk/article/generation-jihad-the-british-children-brutalised-by-terror-dbjgkxkqx.
Grapperhaus, Ferdinand, B.J. en Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (6 december 2018), ‘Veiligheidsimplicaties wel of niet terughalen van uitreizigers en minderjarige kinderen uit kampen in Syrië – analyse NCTV’, https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/12/06/tk-bijlage-veiligheidsimplicaties-wel-niet-terughalen-an-uitreizigers-en-minderjarige-kinderen.
Groen, Janny (26 juni 2018), ‘In Turkije veroordeelde Syriëgangers Reda N. en Oussama A. terug naar Nederland’, *Volkskrant*, https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/in-turkije-veroordeelde-syriegangers-reda-n-en-oussama-a-terug-naar-nederland~b22d7b01/.
Hall, Allan (1 februari 2018), ‘‘Brainwashed’ returning Isis women and children pose ‘massive danger’ says spy chief’, *Express*, https://www.express.co.uk/news/world/913204/Isis-women-children-brainwashed-returning-danger-spy-chief-Germany.
Hamilton, Fiona (29 mei 2017), ‘Power to ban UK jihadis has been used just once, Rudd confirms’, *The Times*, https://www.thetimes.co.uk/edition/news/power-to-ban-uk-jihadis-has-been-used-just-once-kkzsz2lzz.
HM Government (juni 2018), ‘CONTEST: The United Kingdom’s Strategy for Countering Terrorism’, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/716907/140618_CCS207_CCS0218929798-1_CONTEST_3.0_WEB.pdf.
Hubbard, Ben (4 juli 2018), ‘Wives and Children of ISIS: Warehoused in \ Syria, Unwanted Back Home’, *New York Times*, https://www.nytimes.com/2018/07/04/world/middleeast/islamic-state-families-syria.html.

Isitman, Elif (8 januari 2018), ‘Duitsland zet zich schrap voor de komst van kinderen uit het ‘Kalifaat’’, *Elsevier weekblad*, https://www.elsevierweekblad.nl/buitenland/achtergrond/2018/01/duitsland-zet-zich-schrap-voor-komst-is-kinderen-574478/.

Kamerman, Sheila (25 januari 2018), “Als er ook kinderen uit IS-gebied terugkeren”, *NRC*, https://www.nrc.nl/nieuws/2018/01/25/als-er-ook-kinderen-terugkeren-a1589875.

Kärgel, Jana (Ed.) (16 november 2017), ‘Sie haben keinen Plan B’, *Bundeszentrale für politische Bildung*, http://www.bpb.de/shop/buecher/schriftenreihe/259742/sie-haben-keinen-plan-b.

Kronberg Jensen, Kaare (23 juni 2018), ‘Børn af danske IS-krigere har krav på at komme til Danmark’, *Jyllands-Posten*, https://jyllands-posten.dk/indland/ECE10704902/boern-af-danske-iskrigere-har-krav-paa-at-komme-til-danmark/.

MacAskill, Ewen (20 december 2017), ‘May Defends use of drones to kill British terrorists overseas’, *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2017/dec/20/theresa-may-drone-strikes-british-terrorists-reyaad-khan.

McGuinness, Terry, Melanie Gower, ‘Deprivation of British citizenship and withdrawal of passport facilities’, House of Commons, Briefing Paper No. 06820 (9 juni 2017).

Meleagrou-Hitchens, Alexander, Seamus Hughes en Bennet Clifford (februari 2018), ‘The Travelers: American Jihadists in Syria and Iraq’, *The George Washington University*, https://extremism.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs2191/f/TravelersAmericanJihadistsinSyriaandIraq.pdf.

Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (9 november 2015), ‘Vierde voortgangsrapportage Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme deel 1’, https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2015/11/09/tk-bijlage-1-vierde-voortgangsrapportage-actieprogramma-integrale-aanpak-jihadisme.

Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (15 februari 2017), ‘Aanpak terugkeerders’, https://www.nctv.nl/binaries/Factsheet%20NCTV%20Terugkeerders_tcm31-244727.pdf.

Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (april 2018), ‘Een perspectief op de transformatie van ISIS na de val van het ‘kalifaat’ – Voortgezette rollen en veranderende dreigingen’, https://www.nctv.nl/binaries/WEB_112216_NL%20Rapport%20Transformatie_tcm31-361084.pdf.

Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (september 2018), 'Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 48', https://www.nctv.nl/binaries/DTN48%2C%20samenvatting_tcm31-352621.pdf.

Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid en Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (april 2017), 'Minderjarigen bij ISIS – een publicatie van de NCTV en de AIVD', https://www.nctv.nl/binaries/WEB_101863_Minderjarigen_bij_ISIS_tcm31-254177.pdf.

National Public Radio (5 februari 2018), 'Americans in ISIS: some 300 tried to join, 12 have returned to U.S., https://www.npr.org/sections/parallels/2018/02/05/583407221/americans-in-isis-some-300-tried-to-join-12-have-returned-to-u-s/.

Nieuwsblad (22 december 2017), 'Jonge kinderen Belgische ISIS-Strijders krijgen automatisch terugkeerrecht, ouders niet', https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20171222_03257746.

Nieuwsblad (28 mei 2018), 'Twee Belgische ISIS-bruiden slepen minister van Justitite Geens voor de rechter', https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20180528_03533021.

Nieuwsblad (23 juli 2018), 'Vlaamse ISIS-vrouwen die met Vranckx spraken veroordeeld tot vijf jaar', https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20180319_03417211/

NOS (9 augustus 2018), 'Koerden stuurden Nederlandse vrouwen terug naar IS', https://nos.nl/artikel/2245345-koerden-stuurden-nederlandse-vrouwen-terug-naar-is.html.

NOS (29 oktober 2018), 'Als we IS-kinderen nu weghalen, maken ze nog kans op een normale jeugd', https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2257017-als-we-is-kinderen-nu-weghalen-maken-ze-nog-kans-op-een-normale-jeugd.html.

Nossiter, Adam (23 februari 2018), 'France Toughens Stance in Combating Radicals in Prisons and Schools', *New York Times*, https://www.nytimes.com/2018/02/23/world/europe/france-tough-new-anti-islamist-policies-in-schools-and-prisons.html.

Osborne, Samuel (24 oktober 2018), 'France to repatriate children of jihadi fighters from Syria: first minors could be returned by the end of the year', *The Independent*, https://www.independent.co.uk/news/world/europe/france-syria-children-isis-terror-jihadi-fighters-iraq-kurdish-a8598791.html.

PET en Center for Terroranalyse (7 februari 2017), 'Assessment of the terror threat to Denmark – summary', https://www.pet.dk/English/~/media/VTD%202017/VTD2017ENpdf.ashx.

RAN Manual (juli 2017), 'Responses to returnees: Foreign terrorist fighters and their families', *Radicalisation Awareness Network Centre of Excellence,* https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/ran_br_a4_m10_en.pdf.

Rechtbank Rotterdam (20 februari 2018), ECLI:NL:RBROT:2018:2821. https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBROT:2018:2821&showbutton=true/.

Regeringen (2016), 'Preventing and countering extremism and radicalization - national action plan', http://uim.dk/publikationer/preventing-and-countering-extremism-and-radicalisation.

Reed, Alastair, Jeanine de Roy van Zuijdewijn en Edwin Bakker (2015), 'Pathways of Foreign Fighters: Policy Options and Their (Un) Intended Consequences', *International Centre for Counter-Terrorism Policy Brief*. https://www.icct.nl/download/file/ICCT-Reed-De-Roy-Van-Zuijdewijn-Bakker-Pathways-Of-Foreign-Fighters-Policy-Options-And-Their-Un-Intended-Consequences-April2015(1).pdf

Reed, Alastair en Johanna Pohl (14 juli 2017), 'Tackling the surge of returning foreign fighters', *NATO Review*, https://www.nato.int/docu/review/2017/also-in-2017/daesh-tackling-surge-returning-foreign-fighters-prevention-denmark-rehabilitation-programmes/EN/index.htm.

Renard, Thomas en Rik Coolsaet (Eds.) (2018), 'Returnees: Who are they, why are they (not) coming back and how should we deal with them? Assessing policies on Returning Foreign Terrorist Fighters in Belgium, Germany, and the Netherlands', *Egmont Paper, 101*, http://www.egmontinstitute.be/content/uploads/2018/02/egmont.papers.101_online_v1-3.pdf?type=pdf.

Rueb, Thomas (5 juli 2018), 'Record: dertien jihadisten Rotterdam voor rechter – bij verstek', *NRC*, https://www.nrc.nl/nieuws/2018/07/05/absoluut-record-dertien-jihadisten-in-rotterdam-voor-rechter-bij-verstek-a1609068.

Rueb, Thomas, Mark Lievisse Adriaanse, Floris van Straaten en Kees Versteegh (4 juli 2018), 'Keren de jihadisten nu echt terug? *NRC*, https://www.nrc.nl/nieuws/2018/07/04/keren-de-jihadisten-nu-echt-terug-a1608947?utm_source=NRC&utm_medium=banner&utm_campaign=Paywall.

Siebold, Sabine en Andrea Shalal (8 januari 2018), 'Germany expects return of over 100 children of Islamist fighters', *Reuters*, https://www.reuters.com/article/us-germany-security-children/germany-expects-return-of-over-100-children-of-islamist-fighters-idUSKBN1EX157?il=0.

Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden (28 februari 2017), jaargang 2017, *67*, https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2017-67.html.

Tagesschau (18 juli 2017), 'Deutsche IS-Anhängerinnen festgenommen', https://www.tagesschau.de/ausland/is-deutsche-mossul-rakka-101.html/.

The Guardian (30 juli 2017), 'UK 'has stripped 150 jihadists and criminals of citizenship ''. https://www.theguardian.com/uk-news/2017/jul/30/uk-has-stripped-150-jihadists-and-criminals-of-citizenship.

The Local Denmark (13 december 2017), 'Danish man loses passport for fighting ISIS', https://www.thelocal.dk/20171213/danish-man-loses-passport-for-fighting-for-isis.

The Local France (18 oktober 2017), 'Wanted dead, not alive: France's approach to French Jihadists', https://www.thelocal.fr/20171018/wanted-dead-not-alive-frances-approach-to-is-jihadists.

Tweede Kamer der Staten-Generaal (28 juni 2018), 'Terrorismebestrijding – Brief van de Minister van Justitie en Veiligheid aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal', kamerstuk 29754, nr. 461, https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-29754-461.

Van der Heide, Liesbeth en Jip Geenen (2017), 'Children of the Caliphate: Young IS Returnees and the Reintegration Challenge', *International Centre for Counter-Terrorism*, https://icct.nl/wp-content/uploads/2017/08/ICCT-vanderHeide-Geenen-Children-of-the-Caliphate-2.pdf.

Van Oostvoorn, Sophie (13 september 2017), 'Nederlanderschap vier jihadisten ingetrokken', NRC, https://www.nrc.nl/nieuws/2017/09/13/minister-blok-trekt-nederlanderschap-vier-jihadisten-in-a1573289.

Volkskrant (15 oktober 2018), 'Openbaar Ministerie vervolgt voor het eerst Syriëganger voor oorlogsmisdrijf', https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/openbaar-ministerie-vervolgt-voor-het-eerst-syrieganger-voor-oorlogsmisdrijf~b7da8c83/.

Williamson, Lucy (5 augustus 2018), 'What does the future hold for France's IS-Children?', *BBC*, https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-45044946.

Wittendorp, Stef, Roel de Bont, Jeanine de Roy van Zuijdewijn en Edwin Bakker (2017a), 'Beleidsdomein aanpak jihadisme. Een vergelijking tussen Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het VK en de VS', *Institute of Security and Global Affairs* (ISGA), Universiteit Leiden.

Wittendorp, Stef, Roel de Bont, Edwin Bakker en Jeanine de Roy van Zuijdewijn (2017b), 'Persoonsgerichte aanpak Syrië/Irak-gangers. Een vergelijking tussen Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het VK en de VS', *Institute of Security and Global Affairs* (ISGA), Universiteit Leiden.

Wittendorp, Stef en Edwin Bakker (2018). 'Inventarisatie rechtszaken tegen jihadistische buitenlandse strijders. Een vergelijking tussen Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het VK en de VS', *Institute of Security and Global Affairs* (ISGA), Universiteit Leiden.

Wood, Graeme (maart 2017), 'The American Climbing the Ranks of ISIS, *The Atlantic*, https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2017/03/the-american-leader-in-the-islamic-state/510872/.

Over de auteurs

Prof. dr. Edwin Bakker is hoogleraar terrorisme en contraterrorisme bij het *Institute of Security and Global Affairs* (ISGA) aan de Universiteit Leiden en hoofd Kennis & Onderzoek van de Politieacademie. Tot zijn onderzoeksinteresses behoren jihadistisch terrorisme in het algemeen en jihadistische foreign fighters in het bijzonder en de maatschappelijke en politieke impact van terrorisme.

Jessica Sciarone was tot september 2018 als onderzoeker verbonden aan het *Institute of Security and Global Affairs*. Hier richtte zij zich op terrorisme en radicalisering. Bij ISGA heeft ze meegewerkt aan rapporten over risicobeleving in Nederland met betrekking tot terroristische aanslagen en de crime-terror nexus in Nederland. Voor dit laatste heeft zij archiefonderzoek gedaan bij de Nationale Politie. Haar overige onderzoeksinteresses liggen bij gender en radicalisering en de opkomst van het rechts-extremisme.

Jeanine de Roy van Zuijdewijn is PhD-onderzoeker bij ISGA aan de Universiteit Leiden. Daarnaast is ze Research Fellow bij het *International Centre for Counter-Terrorism* (ICCT). Ze zit in de Steering Committee van het *European Expert Network on Terrorism Issues* (EENeT) en ook coördineert ze de Nederlands-Vlaamse afdeling van het PhD-netwerk van het *Terrorism Research Initiative* (TRI). Haar onderzoeksinteresses zijn onder meer foreign fighters, dreigingsanalyses en de impact van terrorisme.

Over het *Institute of Security and Global Affairs* (ISGA)
ISGA is onderdeel van de Faculteit Governance and Global Affairs van de Universiteit Leiden en gevestigd in Den Haag. Het is een multidisciplinaire onderzoeksomgeving met zes zwaartepunten: Terrorism and Political Violence, Cybersecurity Governance, Diplomacy and Global Affairs, Governance of Crises, Intelligence Studies en Interpersonal Violence.